

SÍNTESI DE LES PONÈNCIES PLENÀRIES

Isidor Marí

El propòsit d'aquestes paraules al final del nostre Diàleg és tan sols de recollir de forma breu les idees principals que han estat exposades pels ponents en les sessions plenàries. No puc pas pretendre de reflectir-hi unes conclusions vàlides per a tots els participants, sinó únicament una síntesi personal, en funció dels objectius generals del congrés.

En aquest sentit, crec que hem de començar per subratllar que hi ha hagut una coherència molt àmplia –i molt significativa— entre les propostes dels set ponents. Encara que eren fetes des de perspectives força diferents, s'hi ha fet visible una considerable afinitat i han esdevingut complementàries unes de les altres. Això revela segurament que ja hem arribat a un conjunt d'idees generalment compartides per la comunitat sociolingüística internacional entorn dels temes que hem tractat.

Com deia el professor David Crystal en la sessió d'obertura, és probable que aquest congrés hagi arribat en un moment oportú, quan fa aproximadament una dècada que va transcendir públicament la preocupació dels lingüistes per la destrucció massiva de les llengües del món i se'ns fa present la necessitat imprescindible de relançar els esforços mundials perquè tota la societat esdevingui conscient de la situació i actuï en conseqüència.

També sembla haver-hi un acord general entorn del lema del nostre Diàleg: *Diversitat lingüística, sostenibilitat i pau* constitueix una bona trilogia, per a representar els nostres propòsits, encara que no sigui freqüent veure-hi associat el tercer element, la pau. Haurem d'atendre la proposta de David Crystal , que ens convidava a constituir i practicar una nova disciplina, que ell anomenava *Applied Peacelinguistics* (la *lingüística de pau aplicada*).

Al mateix temps, però, és evident que la tasca supera de molt les capacitats dels lingüistes que treballen en la documentació i revitalització de les llengües. Ens cal inspirar-nos en les estratègies que han seguit els moviments ecològics per a conscienciar tota la societat: arribar als mitjans de comunicació, a l'escola i a l'interior de les llars.

En la seva brillant intervenció, David Crystal ens proposava 10 mesures específiques per a aconseguir la implicació de tota la societat:

1. Posar Internet i les tecnologies de la informació i la comunicació al servei de la diversitat lingüística. Seria important aconseguir que la reunió mundial sobre la societat de la informació que les Nacions Unides faran l'any que ve a Tunísia incorporés una agenda lingüística.
2. Implicar la gent jove en els moviments per la diversitat lingüística, partint dels seus interessos i respectant les seves formes culturals i lingüístiques no acadèmiques, perquè el futur de les llengües és a les seves mans.
3. Fer present la diversitat lingüística a totes les pantalles i a tots els mitjans multimèdia.
4. Promoure totes les formes de creativitat artística entorn de la diversitat lingüística, ja que l'eficàcia comunicativa, emotiva i simbòlica de les obres d'art és extraordinària.
5. Establir un premi anual a la millor creació artística sobre diversitat lingüística (potser el 26 de setembre, dia mundial de les llengües) com a forma de difondre la sensibilització per aquests temes.
6. Facilitar a totes les llars la presència visible i atractiva de tota mena d'objectes que representin la diversitat lingüística, a fi que s'introdueixi en tots els aspectes de la vida personal quotidiana.
7. Incorporar el coneixement i l'estima de la diversitat lingüística a tots els *curricula* educatius, des dels nivells inicials.
8. Promoure Centres d'Informació i Documentació sobre la diversitat lingüística, on qualsevol persona interessada pugui accedir fàcilment a tota mena d'informacions sobre aquesta temàtica.
9. Encara més: crear una Casa de les Llengües, una gran institució internacional on es pugui visitar i conèixer amb detall el món de la llengua i les llengües del món.
10. Mobilitzar els recursos necessaris per a fer realitat aquests objectius, que no són tants com pugui semblar, comparat amb els que es gasten en altres iniciatives molt més discutibles: no oblidem que els costos de la guerra sempre són superiors als de la pau.

Les ponències de la primera jornada, dedicada a la *diversitat lingüística*, ens van oferir dues perspectives sobre aquesta realitat, centrades respectivament en l'organització interna del llenguatge i en l'educació multilingüe.

Bernard Comrie va combinar en la seva ponència les visions *micro* i *macro* – intralingüística i interlingüística—, de la diversitat lingüística i la universalitat del llenguatge.

Per mitjà d'exemples il·lustratius, ens va mostrar com la diversitat lingüística és present pertot, fins i tot en les varietats locals d'una petita zona monolingüe, de manera que el respecte de la diversitat lingüística ha de començar pel respecte de la variació interna de cada llengua.

Vam veure també que és cert que cada llengua sovint utilitza uns recursos propis i específics per a resoldre una determinada necessitat discursiva –com succeeix en el cas de la referència continuada (*reference tracking*). Però també és veritat, al mateix temps, que, observant la variació lingüística interna, podem trobar afinitats molt notables entre els procediments discursius de llengües llunyanes i tipològicament molt diferenciades (com vam veure que succeeix entre les construccions de relatiu no estàndard de les llengües europees i les del turc o el japonès).

Així doncs, les altres llengües no sols ens donen perspectives distintes de la realitat, sinó que ens ajuden a entendre millor les nostres pròpies llengües.

Nancy Hornberger, partint de les seves experiències educatives amb infants de llengua quáitua, guaraní i maorí, ens plantejava dues grans qüestions:

- Quins enfocaments educatius són més adequats per als infants (indígenes o immigrants) de llengua minoritària?
- Quins programes contribueixen millor al manteniment i la revitalització d'aquestes llengües minoritàries?

En la seva opinió, la millor aproximació consisteix en una educació bilingüe en el marc de polítiques multilingües que proporcionin un context social favorable, des de la perspectiva de l'ecologia lingüística. Una bona planificació lingüística ha de tenir en compte totes les llengües presents en un context determinat i les relacions dinàmiques de poder existents entre elles.

El marc conceptual que creu més indicat per a aquests casos és el que ella anomena *continua model of biliteracy* –el model de contínua en la doble alfabetització: un model basat en un conjunt de continuïtats que eviten la dissociació entre les llengües

d'aprenentatge i faciliten la transferència de contextos, mitjans, continguts i desenvolupaments entre elles, amb un sentit favorable a la llengua que cal revitalitzar.

En aquesta perspectiva de revitalització de les llengües a partir del protagonisme dels seus mateixos parlants, Nancy Hornberger sosté que l'enfocament dialògic de Bakhtin és especialment aclaridor, ja que és essencial que s'activin les veus de cadascun dels aprenents si es vol que avanci la revitalització general de la seva llengua.

El tema central de les ponències de la segona jornada era la *sostenibilitat*, que va comptar amb les aportacions de Suzanne Romaine i Albert Bastardas.

Suzanne Romaine ens recordava que la idea de sostenibilitat lingüística ha de ser necessàriament dinàmica: és molt probable que en el futur les condicions de reproducció i transmissió de les llengües seran ben diferents de les del passat. D'altra banda, la supervivència sempre ha exigut canvis, compromisos i adaptacions.

En la seva intervenció, distingia tres respostes possibles davant la destrucció de la diversitat lingüística:

1. No fer res – la negligència benigna o *benign neglect* del liberalisme.
2. Documentar les llengües abans que desapareguin.
3. Promoure la revitalització de les llengües.

Després de fer notar que les dues primeres són compatibles entre si, i les dues últimes també, va fer una aguda crítica dels arguments que hi ha a la base de cadascuna de les tres respostes:

1. Pel que fa a la negligència benigna: Alguns, fins i tot lingüistes (John Edwards), consideren un fet normal l'extinció de les llengües perquè no distingeixen entre canvi lingüístic i substitució lingüística. Hi ha gent que creu en la pretesa llibertat d'elecció en un mercat competitiu suposadament lliure, i que no dóna més significació moral a la desaparició d'una llengua que a un canvi en el preu del peix, ignorant les relacions desiguals de poder entre les comunitats lingüístiques. D'altres pretenen que cal separar la tasca científica dels lingüistes de les implicacions polítiques, com si la ciència existís en un buit social i polític.
2. En el segon cas, hi ha arguments favorables a la documentació de les llengües amenaçades com a activitat compatible amb la pretensió de neutralitat política. De fet, moltes de les organitzacions que hi destinen

recursos ho fan a partir d'aquest principi de no implicació política en els projectes de revitalització. Tanmateix, Suzanne Romaine ens recordava que qualsevol actitud dels lingüistes és un acte políticament significatiu, que la documentació exhaustiva és impossible i que al capdavant equival a posar les llengües en conserva, quan només l'actuació decidida de la gent pot fer que les llengües es mantinguin vives.

3. En tercer lloc, pel que fa a la revitalització de les llengües, ens mostrava que cal tenir en compte que la diversitat lingüística va estretament lligada a la biodiversitat i que només podem salvaguardar-les donant poder a les comunitats que parlen les llengües amenaçades perquè siguin capaces de gestionar els propis recursos en el seu ecosistema. Només aquesta capacitat de decidir la seva pròpia forma d'incorporar els nous mitjans de producció, transport o comunicació els permetrà reorganitzar les seves cultures i incorporar-se a la seva manera al futur. Lamentablement, encara són freqüents la incomprensió i el menyspreu per les condicions de vida de moltes comunitats indígenes, que veuen greument deteriorada la seva autoestima i es troben abocades a la desesperació, mentre són considerades per algunes mentalitats occidentals com a pobles primitius que s'entesten a mantenir-se al marge del progrés.

En definitiva, subratllava Suzanne Romaine, hem d'evitar la reificació de les llengües: quan parlem de la seva revitalització, en realitat parlem de les comunitats que les parlen i de la seva llibertat per decidir el propi futur en el seu ecosistema.

Albert Bastardas, per la seva banda, ens parlava de la sostenibilitat com un compromís entre contraris (present en la mateixa dualitat del terme *desenvolupament sostenible*): ens cal, deia, aprendre a combinar el coneixement i l'ús de llengües de gran difusió amb el manteniment i la promoció de les llengües més petites, sense relacions de dominació i subordinació entre elles. Hem d'adoptar un paradigma de complexitat que superi la dicotomia entre els dos extrems.

El seu punt de vista coincidia amb el de Suzanne Romaine: les llengües són sostenibles –o no— en el seu context, en la mesura que disposin d'un repertori suficient de funcions que els permeti mantenir l'equilibri adequat amb les altres llengües. En aquest sentit, Bastardas sostenia que no és cert que el bilingüisme porti necessàriament a la substitució, però cal valorar quina *capacitat de càrrega* (quins

graus de contacte lingüístic sostenibles) es pot permetre una comunitat lingüística, en les seves condicions sociopolítiques.

Bastardas identificava dues grans causes històriques de desequilibri dels ecosistemes lingüístics: les migracions i les integracions político-econòmiques.

Moltes polítiques lingüístiques dels Estats han promogut l'assimilació a la llengua nacional i la denigració de les altres llengües. És evident la importància decisiva del marc polític i la distribució del poder per al futur de les llengües. Per això es fa necessari aplicar principis de subsidiarietat política i lingüística en els contextos multilingües: l'autogovern dels grups lingüístics els ha de permetre decidir amb llibertat com es distribueixen les funcions comunicatives entre les llengües i usar les llengües externes al grup només en les funcions que no pugui exercir la llengua pròpia; en situacions de subordinació político-econòmica és molt difícil per a una comunitat mantenir l'autoestima i la sostenibilitat funcional de la seva llengua. La clau de la sostenibilitat lingüística es troba en les polítiques lingüístiques dels Estats, i en la combinació de principis de personalitat, territorialitat, funcionalitat i subsidiarietat en l'ordenació del multilingüisme, com ha propugnat Albert Bastardas en altres treballs.

La importància actual dels moviments migratoris a escala global reclama també principis i solucions específics, que facilitin la continuïtat del grup lingüístic receptor, l'adaptació dels nous ciutadans al seu nou entorn i la llibertat personal d'adscripció a un dels grups lingüístics.

Una part molt important de responsabilitat en la consecució d'aquest marc universal de sostenibilitat lingüística recau en les institucions culturals i polítiques internacionals, de les quals depèn que es produeixi una acció mundial concertada que permeti arribar a acordar uns principis de pluralisme lingüístic adequats per a tots els pobles del planeta.

Finalment, la tercera jornada ha tractat de la pau lingüística. Fernand de Varennes, en primer lloc, ens ha parlat dels drets lingüístics com a fonament de la pau. Ha identificat una contradicció flagrant entre els discursos tòpics d'exaltació de la diversitat i la manca de respecte real de la diversitat en la base de molts dels conflictes que afecten el món actual.

Tant la tradició liberal com la marxista comparteixen una visió nacionalista de les minories i petites nacionalitats, que consideren relíquies bàrbares del passat i obstacles per al progrés. En realitat és aquesta visió periclitada la que constitueix una relíquia del passat, però encara és molt influent en els temps actuals.

De Varennes ens convida a avançar en la línia de la Carta Europea per a les llengües regionals o minoritàries i el Conveni Marc per a la protecció de les minories nacionals, adoptades pel Consell d'Europa. I distingeix dues categories principals de drets per a una bona ordenació del pluralisme lingüístic:

1. Les llibertats individuals –llibertat d'expressió, dret a la vida privada—són les que han de presidir els usos privats de la llengua.
2. En els usos públics, la proporcionalitat ha de ser el principi que regeixi l'ús de les diverses llengües presents en una societat.

Cal tenir present, deia Fernand de Varennes, que la protecció dels drets individuals pot actuar en favor de les llengües amenaçades i de la seva recuperació col·lectiva. D'altra banda, hi ha formes de discriminació i exclusió que, sense ser específicament lingüístiques, tenen efectes negatius per a la continuïtat de les llengües. La diversitat ha esdevingut una realitat present en tots els racons del món. Hem d'avançar tots junts cap a una societat oberta, una democràcia genuïnament pluralista, en què les minories no vegin amenaçat el seu futur, si volem garantir la pau universal.

Miquel Siguan, a continuació, ens parlava de les relacions entre llenguatge, diàleg i pau. Tornava a insistir en la responsabilitat dels Estats, que no respecten la diversitat lingüística interna i donen peu a molts conflictes. La necessitat de suport internacional es fa especialment urgent en el cas extrem de moltes llengües ignorades o oblidades, que veuen negada fins i tot la seva existència i no compten amb els mitjans mínims de supervivència. La UE ha d'enunciar explícitament una política lingüística i la UNESCO ha de fer un seguiment periòdic de l'evolució de la diversitat lingüística mundial, basada en una tipologia de situacions lingüístiques i adoptant algunes llengües com a casos pilot o testimonis representatius.

Coincidint amb Bastardas i de Varennes, Siguan va tractar també de les noves situacions multilingües derivades de les migracions i la mobilitat internacional de la població: ha arribat l'hora –deia— que els organismes internacionals dissenyin uns principis universals de pluralisme lingüístic, que concretin els drets lingüístics i les responsabilitats dels Estats, dels pobles i dels individus.

Després de recordar que per a Linguapax l'aprenentatge de llengües va molt més enllà del seu domini funcional i es proposa de promoure la fraternitat universal, Siguan va argumentar que només un autèntic diàleg internacional ens permetrà portar a terme un projecte global de convivència multilingüe. I cal ser conscients que les condicions d'un autèntic diàleg –que vagi més enllà de l'intercanvi d'informacions o de monòlegs alternatius— són tremendament difícils i exigents:

- Cal tenir una voluntat real de dialogar, d'avançar en el camí de l'entesa.
- Cal estar interessats en la comprensió real de les posicions dels altres i disposats a canviar els propis prejudicis.
- S'ha de voler descobrir que malgrat les diferències, hi ha coincidències i possibilitats de col·laboració: construint un llenguatge comú es pot arribar a identificar uns objectius últims en què els interlocutors coincideixin plenament.

És possible –es demanava Siguan— elaborar propostes que tinguin en compte totes les situacions lingüístiques existents, amb una perspectiva universal de plena generositat, posant la solidaritat i el bé comú per damunt dels propis interessos? No és una utopia? Potser sí, però són les utopies que el llenguatge és capaç de vehicular, les que mouen el món. És també gràcies a la funció creativa del llenguatge com podem fer visibles les noves realitats futures atractives per a tothom.

En conclusió, si hagués de resumir en poques paraules les propostes centrals de les set ponències, crec que podríem concretar-les en quatre punts:

- Ens cal avançar per mitjà d'un diàleg autèntic i sincer.
- El nostre propòsit és arribar a identificar objectius compartibles per tothom.
- En primer lloc, cal intervenir aviat amb el màxim d'eficàcia sobre les situacions més crítiques i facilitar la recuperació de les llengües més amenaçades.
- La nostra tasca ha d'arribar a sensibilitzar tota la societat i implicar les institucions estatals i internacionals en la que Albert Bastardas anomenava *la Internacional de la Sostenibilitat*, integrant els aspectes lingüístics i culturals amb els mediambientals.

És possible, com deia Miquel Siguan, que això sigui una utopia, però deixeu-me recordar un concepte de John Rawls, que vaig llegir a la seva obra *The Law of Peoples*, de 1999: la humanitat necessita utopies realistes. I la utopia més irreal és aspirar a un món sense diversitat.